

SZÁNTAY ANTAL

Regionális igazgatás a 18. századi Magyarországon

A régió fogalma Magyarországon az 1990-es években, az európai integráció lassú folyamata során vált közismertté. Az Európai Unió által jogszabályban meghatározott régiók a fejlesztéspolitikai területi alapegységei, melyek jelentős igazgatási, illetve egyéb szervezeti funkciókkal is rendelkezők.¹ Magyarországon különösen az EU-hoz történt csatlakozás, 2004 óta erősödtek föl a hagyományos megyei szinttel szemben az annál nagyobb, több megyényi területet átfogó regionális szintet előtérbe helyező törekvések.

Az ilyen nagyobb területi egységek kialakulásának, a regionalitásnak avagy „tartományosodásnak” Magyarországon kevés hagyománya van. A középkor során leginkább Erdély és valamelyest a Délvidék vált nagyobb területi egységgé.² A 16–17. században Erdély tartománnyá fejlődése a fejedelemséggel kiteljesedett, az ország többi részén azonban a háborúkkal állandósuló területi változások továbbra is akadályozták a nagyobb területi egységek kialakulását vagy megszervezését. A 18. században azonban sorra jöttek létre az állami regionális szakigazgatási egységek, elsősorban a Habsburg-udvar kezdeményezésére. E folyamat csúcspontja az 1785-ben bevezetett kerületi igazgatás, mely rövid fennállása alatt egységes és modern területi igazgatási szervezetet valósított meg.³

1 A jelenleg hatályos szabályozás: Az Európai Parlament és a Tanács 2003. május 26-i 1059/2003/EK rendelete a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának (NUTS) létrehozásáról. A területi statisztikai egységek névjegyzéke (Nomenclature des unités territoriales statistiques / Nomenclature of territorial units for statistics, NUTS) három területi szintet határoz meg a népességszám alapján: a NUTS 1 régiók egy-egy országon belül a legnagyobb területi egységek, legalább 3 millió fővel, ezek kisebb egységei a NUTS 2 régiók legalább 800 000 fővel, míg ezek alegségei a NUTS 3 régiók legalább 150 000 fővel. Az ennél kisebb területi egységek a helyi területi egységek (Local Administrative Units, LAU) két szintje (LAU 1 és LAU 2, korábban NUTS 4 és NUTS 5), közülük az utóbbi a településekkel azonos. Magyarország területi beosztása jelenleg: három NUTS 1 régió, melyeknek kevés a gyakorlati szerepük, hét NUTS 2 régió, melyeket hivatalosan is régióknak neveznek, és húsz NUTS 3 régió, azaz a megyék és Budapest. http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/splash_regions.html (2008. aug. 27.)

2 *Kristó Gyula*: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. Köszönöm Zsoldos Attilának, hogy erre a könyvre felhívta a figyelmemet, és eligazított e téma középkori vonatkozásaiban.

3 *Antal Szántay*: Regionalpolitik im alten Europa. Die Verwaltungsreformen Josephs II. in Ungarn, in der Lombardei und in den österreichischen Niederlanden 1785–1790. Bp. 2005. Jelen tanulmány német nyelvű változata megjelent: i. m. 96–105., 433–440.

Regionális igazgatási egységek 1780 körül

Magyarországon a területi közigazgatás hagyományos egysége a megye (*comitatus, Gespanschaft*), melyet több járásra (*processus, Kreis*) osztottak.⁴ Azonban már a 16. században léteztek olyan regionális igazgatási egységek, melyek több megyét is magukban foglaltak. Magyarország inkább elméleti kettéosztása Felső- és Alsó-Magyarországra (*Hungaria superior et inferior, Ober- und Nieder-Ungarn*) a 16–17. században valamelyest a katonai és a kamarai igazgatás, valamint az igazságszolgáltatás alapjául is szolgált.⁵ A földrajzilag megalapozottabb, nagy régiókra való felosztás eredménye a négy kerület (*districtus* vagy *circulus, Bezirk*) melyeket Pozsonyból nézve neveztek el: 1) Dunáninneni Kerület (*Districtus Cis-Danubianus, Diesseits der Donau*), 2) Dunántúli Kerület (*Districtus Trans-Danubianus, Jenseits der Donau*), 3) Tiszáninneni Kerület (*Districtus Cis-Tibiscanus, Diesseits der Theiß*) és 4) Tiszántúli Kerület (*Districtus Trans-Tibiscanus, Jenseits der Theiß*).⁶ Ehhez a területi beosztáshoz igazodva tartották ugyan az Országgyűlés alsótáblájának plenáris üléseit előkészítő üléseket, azonban valóságos közigazgatási funkciót a négy kerület csak 1723-ban kapott. Az igazságszolgáltatás reformja hozta létre a négy kerületi táblát (*tabula districtualis, Bezirkstafel*), melyek székhelye Nagyszombat, Kőszeg, Eperjes és Nagyvárad, illetve 1725-től Debrecen, valamint a horvát–szlavón területen illetékes báni táblát (*tabula banalis, Banus-Tafel*), melynek székhelye Zágráb volt.⁷ Az 1723. évi törvényekben rögzített kerületi beosztás a 18. század során némileg módosult, elsősorban a Délvidéken, további területek visszafoglalása kö-

4 Magyarország területi igazgatásáról általában *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 2000.; *Csizmádia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1981.; *Ember Győző*: Magyarország közigazgatása 1711–1765. Levéltári Közlemények 54(1983) 3–100.; *Bak Borbála*: Magyarország történeti topográfiája, a honfoglalástól 1950-ig. Bp. 1997. A megyék száma változott a 18. század során; voltak újonnan vagy újra létrehozott megyék, és voltak megyék, melyek csak *de jure* tartoztak Magyarországhoz vagy éppenséggel csak elméletben léteztek. Werbőczy István még 60 megyéről tudott, 1785-ben valóságban 46 megye volt Magyarországon (1778-tól), 7 megye Horvátországban (1776-tól) és 11 megye Erdélyben (1784-től). Vö. *Compendium Hvgariae geographicae, ad exemplar Notitiae Hvgariae novae historico-geographicae, Matthiae Bel, in partes IV. vtpote, Hvgariam Cis-Danubianam, Trans-Danubianam, Cis-Tibiscanam, Trans-Tibiscanam, et comitvs divisvm. (= Compendium) Posonii, 1753., 2. ed. 1767., 3. ed. 1777., [4. ed.] 1779., itt: 1779. 45. (a) jegyzet.*

5 A pozsonyi Magyar Kamara mellett 1567-től Kassán működött a Szepesi Kamara. *Szűcs Jenő*: A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813. Bp. 1990. 7. A Királyi Curia bírósági üléseit vagy Alsó- vagy Felső-Magyarország vonatkozásában tartotta Pozsonyban, Nagyszombatban, ill. Eperjesen. *Varga Endre*: A Királyi Curia 1780–1850. Bp. 1974. 15.

6 *Compendium 1767., 1777., 1779., „Praefatio alteri editioni praemissa”, jegyzet.* Az egyes kerületek színes térképének címében ugyancsak „circulus” szerepel. *Compendium 1753.* Ezek a térképek Tomka-Szászky János 1750–1751-ben Pozsonyban készült térképeinek másolatai. Reprodukciók Török Enikő bevezetőjével és Tóth Gergely alapos térképmagyarzataival *Tomka-Szászky János*: Magyarország első történelmi atlasza. Bp. 2004. 8., 30–34.

7 1723. évi 24–31. tc.; *Varga Endre–Veres Miklós*: Bírósági levéltárak 1526–1869. Bp. 1989. 317–329.

vetkeztében. 1780 körül Horvátország mellett Magyarország területét az alábbiak szerint osztották a négy kerületbe.⁸ (1. térkép)

1) Dunáninneni Kerület (*Districtus Cis-Danubianus*): Árva, Bács,⁹ Bars, Esztergom,¹⁰ Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pest,¹¹ Pozsony, Trencsén, Túróc, Zólyom megyék.

2) Dunántúli Kerület (*Districtus Trans-Danubianus*): Baranya, Fejér, Győr, Komárom,¹² Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala megyék.

3) Tizsáninneni Kerület (*Districtus Cis-Tibiscanus*): Abaúj, Bereg,¹³ Borsod, Gömör, Heves,¹⁴ Sáros, Szepes, Torna, Ung, Zemplén megyék.

4) Tizsántúli Kerület (*Districtus Trans-Tibiscanus*): Arad, Békés,¹⁵ Bihar, Csanád, Csongrád,¹⁶ Krassó,¹⁷ Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál, Ugocsa, (Közép-Szolnok, Kraszna,¹⁸ Zaránd)¹⁹ megyék.

8 Compendivm 1753, 1767, 1777, 1779; Ecclesiasticae et seculares Regni Hungariae dignitates, ac honorum tituli, quibus accedunt suprema armorum caesareo-regiorum in Regno Hungariae praefectura, insignis ordo Sancti Stephani primi regis apostolici, status personalis nobilis turmae praetorianae, item postarum, tricesimalium, et salis officialium. Pro anno [1768, 1778–1790], (= Ecclesiasticae) Tyrnaviae, [1768, 1778–1790], itt: 1780. A Kerületi Táblákat II. József igazságügyi reformja, a Novus Ordo fenntartotta, a kerületek beosztása azonban némiképpen módosult. Varga E.: i. m. 59–63.; Varga E.–Veres M.: i. m. 325–327.

9 Bács-Bodrog. Bács és Bodrog megyék a török háborúk után a Tisza menti határőrvidékhez tartoztak, és csak 1745–1746-ban kerültek magyarországi civil igazgatás alá. Egymástól ugyan már nem választották el a két megyét, de főispánt mindkét megyében kineveztek (Bács megyében 1776-tól gróf Hadik András, Bodrog megyében 1759-től ifj. gróf Grassalkovich Antal). Hivatalosan a két megyét az 1802. évi 8. tc. egyesítette.

10 Esztergom megye időnként a Dunántúli (*Trans-Danubianus*) kerületnél szerepel ld. Compendivm 1753., 1767., 1777., 1779.

11 Pest-Pilis-Solt.

12 Komárom megye időnként a Dunáninneni (*Cis-Danubianus*) kerületnél szerepel ld. Compendivm 1753., 1767., 1777., 1779.

13 Bereg megye időnként a Tizsántúli (*Trans-Tibiscanus*) kerületnél szerepel ld. Compendivm 1753., 1767., 1777.

14 Heves & Külső-Szolnok.

15 Békés megye a török hódoltság idején teljesen elpusztult. Betelepítése csak azután kezdődött meg, hogy báró Joseph Harrucker 1719-ben ajándékként megkapta ezt a területet.

16 Csongrád megye időnként a Tizsáninneni (*Cis-Tibiscanus*) kerületnél szerepel ld. Compendivm 1753., 1767., 1777., 1779.

17 Krassó, Temes és Torontál megyéket 1778-ban hozták létre, miután a Temesi Bánát újra Magyarországhoz került.

18 Kraszna & Kővár-vidék.

19 A török háborúk után a Partium részben magyarországi, részben pedig erdélyi igazgatás alatt állt. 1733-ban felosztották: Arad, Máramaros megyék és Zaránd megye egy része Magyarországhoz, Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd megyék és Kővár-vidék Erdélyhez került, bár elméletileg továbbra is Magyarországhoz tartoztak. *Trócsányi Zsolt*: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp. 1973. 152.

5) Horvátország és Szlavónia (*Croatia & Slavonia*): Kőrös, Pozsega,²⁰ Szerém, Szeverin,²¹ Varasd, Verőce, Zágráb, (Szebernik)²² megyék.

Ugyancsak 1723-ban határozott az Országgyűlés egy új igazgatási szervezet, a tartománybiztosság (*commissariatus provincialis, Provinzial-Kommissariat*) felállításáról, hogy a katonaság elszállásolását és ellátását a civil igazgatás részéről biztosítani, illetőleg a konfliktusokat elsimítani lehessen. A törvény értelmében a négy kerületben négy kerületi, illetőleg országos biztos (*commissarius nationalis, National-Kommissar*) működött volna. Azonban az 1724. évi instrukció alapján hat kerületet állítottak föl Pozsony, Sopron, Buda, Kassa, Debrecen, Eszék székhellyel, majd 1738-ban a pozsonyi kerület egy részéből Besztercebánya székhelyű kerületet hoztak létre.

20 A szlavóniai megyék (Pozsega, Szerém, Verőce) csak 1746-ban kerültek a Magyar Királyság közigazgatása alá.

21 Az Adriai-tenger horvát partvidéke az Osztrák Tengermellék (*Littorale Austriaco*) részeként a Trieszti Intendantura (*Intendenza*) igazgatása alatt állt. Fiume városa a Károly-úttól északra Károlyvárosig terjedő területtel együtt az újonnan létrehozott Szeverin megyeként 1776-ban Horvátországhoz került. A Károly-úttól délre fekvő területet (Buccari, Buccarizza, Portorè, valamint Zengg és Carlobago) a katonai határőrvidékhez csatolták. Egy évvel később azonban Buccari, Buccarizza és Portorè ugyancsak beolvadt Szeverin megyébe, melyhez így 1778 áprilisától valójában az alábbi települések tartoztak: Fiume, Podberg, Lopazza, Buccari, Buccarizza, Portorè, a buccari birtokok hat gondnoksága, „Coloniale” uradalom, Brod, Grobnik, Csubar, Severin, Bosiljevo, Ozalj, Ribnik, Berlog, Novigrad uradalmak és Károlyváros. 1779-től Fiume városa „önálló testként” (*corpus separatum*) közvetlenül a Magyar Korona alá tartozott. 1785-ben a közigazgatási reform során Fiume, Buccari és Vinodol (Portorè és Zengg közti terület) lett a Magyar Tengermellék (*Littorale Hungaricum, Ungarisches Küstenland*), Zengg és Carlobago szabadkikötővé vált, Szeverin megyét pedig egyesítették Zágráb megyével. Compendiolvm Regnorvm Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae, et Lodomeriae, Magniqve Principatvs Transilvaniae geographicvm. Svpplementis et notis brevibvs illvstratvm. Posenii, 1777., reprint: 1779. 41–45.; *Giovanni Kobler*: Memorie per la storia della liburnica città di Fiume. III. Fiume, 1898. 1–27.; *Nagy István–F. Kiss Erzsébet*: A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. Bp. 1995. 233., 258.; *Eva Faber*: Litorale Austriaco. Das österreichische und kroatische Küstenland 1700–1780. Graz, 1995., különösen: 236–239.

22 Comitatus Zrebernicensis (Komitat Zrebernik) szerepel a Schematismusokban ld. *Ecclesiasticae* 1768., 1778–1786. Egyetlen főispánja ismert: gróf Patachich Sándor Antal 1735 és 1747 között. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp. 1994. 131. A legtöbb 18. századi térkép két települést ismer Szebernik néven (több írásváltozatban): az egyik a Száva folyótól délre, a Drina és Bosna folyók között fekszik (ma Srebrenik), a másik ettől délkeletre, a Drina folyó közelében (ma Srebrenica). Néhány térkép azonban csak egy ilyen nevű települést ismer, a Misna és Bosna folyók között *Sarai* vagy *Sarai* (Sarajevo) városa közelében. Dalmatia, Slavonia 1710. Országos Széchényi Könyvtár (= OSzK) T 8529; Le Royaume de Bosnie 1738. OSzK T 6559; *Maximilian Schimek*: Das Koenigreich Bosnien 1788. OSzK T 2649; *Matheus Seutter*: Nova et accurata Regnorum et Provinciarum Dalmatiae 1788. OSzK T 8528; Lipszky János térképe egy Szebernik nevű falut is ismer Zágráb megyében: *Joannes de Lipszky*: Mappa generalis Regni Hungariae [...] & Repertorium locorum objectorumque in XII tabulis Mappae Regnorum Hungariae [...]. Pesthini–Buda, 1806–1808. Szebernik (Srebrenik) település, mely a 15. században még báni székhely is volt, a pozsareváci béke után, 1718 és 1739 között a Habsburg Monarchia katonai határőrvidékéhez tartozott. Feltehetően Boszniára vonatkozó hatalmi igény kifejezésekként Szebernik megye *de jure* ekkor keletkezett, azonban *de facto* sohasem létezett.

helytel hetedik kerületet is létrehoztak.²³ Miután a Bánát megyéiből is alakult egy kerület és a horvát–szlavón megyéket két kerületbe osztották, 1780 körül már tíz tartománybiztossági kerület volt.²⁴ (2. térkép)

- 1) Pozsony – Győr, Komárom, Moson, Nyitra, Pozsony, Trencsén megyék.
- 2) Sopron – Sopron, Vas, Veszprém, Zala megyék.
- 3) Besztercebánya – Árva, Bars, Hont, Liptó, Túróc, Zólyom megyék.
- 4) Buda – Arad, Békés, Csanád, Csongrád, Esztergom, Fejér, Heves, Nógrád, Pest megyék, valamint Jászság, Kis-Kunság, Nagy-Kunság autonóm kerületek.
- 5) Kassa – Abaúj, Borsod, Gömör, Sáros, Szepes, Torna, Ung, Zemplén megyék.
- 6) Debrecen – Bereg, Bihar, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa megyék.
- 7) Pécs²⁵ – Bács, Baranya, Somogy, Tolna megyék.
- 8) Temesvár – Krassó, Temes, Torontál megyék.
- 9) Szerém²⁶ – Pozsega, Szerém, Verőce megyék.
- 10) Zágráb²⁷ – Kőrös, Szeverin, Varasd, Zágráb megyék.

Ettől a beosztástól²⁸ valamelyest eltért a hadügyi igazgatás, mely 1780 körül a *Főhadparancsnokság* (*Generalkommando*) alatt hét kerületbe szerveződött az alábbi székhelyekkel: 1) Pozsony, 2) Sopron, 3) Besztercebánya, 4) Buda, 5) Kassa, 6) Debrecen, 7) Pécs.²⁹

A levélpostai ügyintézés is több megyét magában foglaló kerületekben folyt. 1780 körül egy-egy főpostamester (*postae praefectus*, *Oberpostverwalter*) működött a postakerületek (*postae prefectoratus officii districtus*, *Postbezirk*) központjaiban: 1) Pozsony, 2) Buda, 3) Kassa, 4) Temesvár, 5) Zimony, 6) Kószeg, 7) Varasd, 8) Eszék.³⁰

Az iskolaügy jobb szervezése és ellenőrzése érdekében az 1776. évi iskolareform hozta létre a kilenc tankerületet (*districtus literarius*, *Schulbezirk*),

23 1723. évi 100. tc.; *Ember Győző*: A commissariatus provincialis felállítása Magyarországon 1723-ban. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 4(1934) 356.

24 *Ecclesiasticae 1780.*; *Felhő Ibolya–Vörös Antal*: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961. 68. Ezt a beosztást 1785-ben az újonnan létrehozott közigazgatási kerületekhez igazították.

25 Eszék helyett.

26 „Syrmio & Inferiori Sclavonia”.

27 „Croatia & Superiori Sclavonia”.

28 *Compendivm 1767., 1777., 1779.* oldalszám nélkül nyolc kerületet („Districtus”) sorol föl anélkül, hogy közölné, milyen kerületekről van szó. A beosztás közel azonos a fenti beosztással, de hiányzik a temesi és a zágrábi kerület, Pécs helyett pedig Eszék szerepel és Somogy megye a soproni kerülethez tartozik.

29 *Ecclesiasticae 1780.*

30 *Ecclesiasticae 1780.*; *Felhő I.–Vörös A.*: i. m. 253.

melyek élén egy-egy főigazgató (*regius provincialis studiorum director*) állt.³¹ (3. térkép)³²

- 1) Pozsony – Nyitra, Pozsony, Trencsén megyék.
- 2) Besztercebánya – Árva, Bars, Hont, Liptó, Túróc, Zólyom megyék.
- 3) Buda – Esztergom, Fejér, Heves, Komárom, Nógrád, Pest megyék, valamint Jászság, Kis-Kunság autonóm kerület.
- 4) Győr – Győr, Moson, Sopron, Vas, Veszprém, Zala megyék.
- 5) Pécs – Bács, Baranya, Somogy, Tolna megyék.
- 6) Kassa – Abaúj, Borsod, Gömör, Sáros, Szepes, Torna, Zemplén megyék.
- 7) Ungvár – Bereg, Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Ung megyék.
- 8) Nagyvárad – Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes, Torontál,³³ Szabolcs megyék, valamint Nagy-Kunság autonóm kerület.
- 9) Zágráb – Kőrös, Pozsega, Szerém, Szeverin, Varasd, Verőce, Zágráb megyék.

A kamarai birtokok igazgatása, a kamarai felügyelőségek és a harmincad-hivatalok révén ugyan a Kamara mindenütt jelen volt az országban, de 1780 körül a Kamara nem rendelkezett olyan regionális – középszintű – igazgatási szinttel, mely egységes szervezetben az ország egész területét lefedte volna. A 18. század második felében, a kamarai igazgatás 1772. évi reformjáig több kamarai adminisztráció (*cameralis administratio, Kameraladministration*), illetőleg felügyelőség (*inspectoratus, Inspektorat*) működött: a szepesi (kassai), a bácsai (zombori), a horvát, a szlavón, a máramarosi, az óvári adminisztráció, valamint az aradi jószágigazgatóság (*praefectoratus, Präfektorat*) és a pétervárad–szerémi felügyelőség – mindegyik az ország olyan részén, melyek távol estek a *Magyar Kamara* pozsonyi központjától és nagyobb munkát róttak a kamarai igazgatásra.³⁴ Az 1774. évi reform során három egységes kamarai adminisztrációt hoztak létre, miközben a horvát adminisztráció továbbra is fennmaradt, és a visszaváltott tizenhat szepesi város számára egy külön adminisztrációt állítottak föl. 1776-ban hozták létre a fiemei kamarai adminisztrációt a fiemei kormányzó vezetése alatt, és

31 A tankerületnek a korban nincs pontos, hivatalos elnevezése. A *Ratio Educationis* a „dioecesis”, „districtus” és „provincia” szavakat egyaránt használja. *Ratio Educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. I. Vindobonae, 1777. 30–32. A helytartótanácsi ügyintézésben használatos a „districtus litterarius” megnevezés. A „litterarius” jelző sem állandósult azonban, pl. a Helytartótanács tanügyi bizottságának megjelöléseként „commissio studiorum” és „commissio litteraria” is előfordul. *Felhő I.–Vörös A.*: i. m. 262–284., különösen: 264., 278., 283.; *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1983. 414. A tankerületek számát 1784-ben ötre csökkentették: 1) Pozsony, 2) Kassa, 3) Pécs, 4) Nagyvárad, 5) Zágráb ld. *Hajdu Lajos*: A közép- és alsófokú iskolák ellenőrzése Magyarországon a felvilágosult abszolutizmus időszakában (1776–1790). Levéltári Közlemények 57(1986) 12. A tankerületek 1792-ből származó térképének reprodukcióját ld. *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I. Bp. é. n. 202.

32 Térképvázlatot ld. *Kornis Gy.*: i. m. I. 32.

33 Krassó, Temes, Torontál megyék 1778-tól.

34 *Nagy István*: A Magyar Kamara, 1686–1848. Bp. 1971. 113.; *Szűcs J.*: i. m. 120.; *Nagy I.–F. Kiss E.*: i. m. 148–159.

1778-ban az új bánáti megyék is külön kamarai adminisztrációt kaptak.³⁵ (4. térkép)

- 1) Kassai kamarai adminisztráció – székhelye Kassa; Abaúj, Borsod, Gömör, Sáros, Szepes, Torna, Zemplén megyék.
- 2) Máramarosi kamarai adminisztráció – székhelye Máramarossziget; Bereg, Bihar, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocea, Ung megyék.
- 3) Bácsi (zombori) kamarai adminisztráció – székhelye Zombor; Arad, Bács, Csanád, Csongrád, Pozsega, Szerém, Verőce megyék.
- 4) Horvát adminisztráció – székhelye Varasd; Kőrös, Varasd, Zágráb megyék.
- 5) Tizenhat szepesi város kamarai adminisztrációja – székhelye Leibic.
- 6) Fiumei kamarai adminisztráció – székhelye Fiume; Szeverin megye.
- 7) Temesi kamarai adminisztráció – székhelye Temesvár; Krassó, Temes, Torontál megyék.

Az ország fennmaradó területének, huszonöt megyének (Árva, Baranya, Bars, Békés, Esztergom, Fejér, Győr, Heves, Hont, Komárom, Liptó, Moson, Nógrád, Nyitra, Pest, Pozsony, Somogy, Sopron, Tolna, Trencsén, Turóc, Vas, Veszprém, Zala, Zólyom) kamarai ügyeit közvetlenül a *Magyar Kamara* pozsonyi központja intézte. Az egységes szervezettel rendelkező, regionális hatáskörű kamarai adminisztrációk rendszere Magyarország és Horvátország egész területe csakis akkor terjedt ki, amikor 1785-ben a tíz közigazgatási kerület mindegyike mellett kamarai adminisztrációt is létrehoztak, azonban a Bácsi kamarai adminisztráció – Bács megyére szűkített hatáskörrel – tizenegyedik adminisztrációként továbbra is fennmaradt.³⁶

Az új kerületi igazgatás

A regionális igazgatás 18. századi fejlődését a II. József-féle kerületi igazgatás bevezetése zárta le. A reform előkészítése 1784–1785 telén zajlott. Az új kerületi igazgatás első tervezetében II. József Magyarországot nyolc, Erdélyt pedig két kerületre osztotta.³⁷ Radikális újítás, hogy az új kerületek határai nem a hagyományos megyehatárokat, hanem részben a „természetes határok”, azaz nagyobb folyók (Duna, Tisza, Garam) vonalát követték volna, így egyes megyéket az új kerületek határa keresztülszelt volna. (5. térkép)

Magyarországon:

- 1) Nyitra – Trencsén, Turóc, Nyitra, Pozsony megyék egészében, Győr és Komárom megyéknek a Duna bal partján fekvő része, Esztergom megyének

³⁵ Nagy I.: i. m. 214.; Szűcs J.: i. m. 148.; Nagy I.–F. Kiss E.: i. m. 223–225., 228–229., 233–235.

³⁶ Nagy I.: i. m. 256.; Nagy I.–F. Kiss E.: i. m. 481.

³⁷ „Abtheilung der Districten in Hungarn” fogalmazvány Magyar Országos Levéltár (= MOL) I 50, 1. téka, conv. E, fol. 7–9; „Districts-Eintheilung von Hungarn und Siebenbürgen” MOL I 50, 1. téka, conv. E, fol. 10–12.

a Duna bal partján és a Garam jobb partján fekvő része, Bars és Zólyom megyéknek a Garam jobb partján fekvő része.³⁸

2) Kassa – Árva, Liptó, Szepes és a tizenhat szepesi város, Sáros, Zemplén, Ung megyék, Zólyom megyének a Garam bal partján fekvő része és Kis-Hont,³⁹ Gömör megye, Abaúj megye egyesítve Torna megyével és Borsod megye északi részével.⁴⁰

3) Debrecen – Bereg és Ugocsa megyék egyesítve, Máramaros, Szatmár, Bihar, Békés, Szabolcs megyék, Heves megyének a Tisza bal partján fekvő része, Nagy-Kunság és Hajdúvárosok.

4) Temesvár – Arad, Csanád megyék, Csongrád megyének a Tisza bal partján fekvő része, Krassó, Temes, Torontál megyék.

5) Pest – Hont megye, Bars megyének a Garam bal partján fekvő része, (Esztergom megyének a Duna és a Garam bal partján fekvő része),⁴¹ Nógrád megye, Heves megyének a Tisza jobb partján fekvő része és Borsod megye déli része,⁴² Pest megyének a Duna bal partján fekvő része és Csongrád megyének a Tisza jobb partján fekvő része, Kis-Kunság, Jászság, Bács megye.

6) Veszprém – Moson, Sopron megyék egészében, Győr, Komárom, Esztergom és Pest megyéknek a Duna jobb partján fekvő része, Csepel-sziget,⁴³ Fejér, Veszprém, Vas megyék.

7) Pécs – Baranya, Somogy,⁴⁴ Szerém, Tolna, Verőce, Zala megyék.

8) Zágráb – Pozsega megye, Varasd és Kőrös, valamint Zágráb és Szeverin megyék egyesítve.

Erdélyben:

1) Kolozsvár – Kolozs, Közép-Szolnok, Belső-Szolnok, Torda megyék.

2) Medgyes – Fehér, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Küküllő, Szeben, Udvarhely megyék és Hatzeg.⁴⁵

A *Magyar-Erdélyi Udvari Kancellária* ezzel szemben tizenkét magyarországi kerület létrehozására tett javaslatot.⁴⁶ (6. térkép)

1) Nyitra – Nyitra, Pozsony, Trencsén megyék.

2) Selmecbánya – Bars, Hont, Liptó, Turóc, Zólyom megyék.

38 A fogalmazványban még az szerepel, hogy ennek a kerületnek a határa a Liptó megyében fekvő Bába hegynél, majd pedig a Vág folyó mentén húzódna. MOL I 50, 1. téka, conv. E, fol. 7r.

39 Hont megye rimaszombati járása, mely enklávét alkotott Gömör megyében.

40 Valószínűleg a Sajó folyó bal partján fekvő rész.

41 Esztergom megyének ezt a részét sem a fogalmazvány, sem pedig a tisztázat nem említi.

42 Valószínűleg a Sajó folyó jobb partján fekvő rész.

43 Az eredetiben „Radzkove” (Ráckeve) szerepel.

44 Baranya és Somogy megyék szerepelnek a fogalmazványban, de kifelejtődtek a tisztázatból. MOL I 50, 1. téka, conv. E, fol. 8v, fol. 12r; A Magyar-Erdélyi Udvari Kancellária jelezte II. Józsefnek ezt a hibát. MOL I 30, 2. cs., fol. 409v–412r.

45 Nincs ilyen nevű megye. Hátszeg nevű település található Hunyad megyében a Maros felső folyásánál.

46 Udvari Kancellária II. Józsefnek, Wien, 1785. febr. 6. MOL A 39, 1785/5981; Lista MOL A 39, 1785/5984, fol. 7r.

- 3) Pest – Esztergom, Heves, Nógrád, Pest megyék.⁴⁷
- 4) Lőcse – Árva, Gömör, Sáros, Szepes, Torna megyék.
- 5) Kassa – Abaúj, Borsod, Ung, Zemplén megyék.
- 6) Nagybánya – Bereg, Máramaros, Szatmár, Ugocsa megyék.
- 7) Nagyvárad – Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Szabolcs megyék, Hajdúvárosok.
- 8) Temesvár – Bács, Krassó, Temes, Torontál megyék.
- 9) Győr – Fejér, Győr, Komárom, Moson, Sopron megyék.
- 10) Veszprém – Somogy, Vas, Veszprém, Zala megyék.
- 11) Pécs – Baranya, Szerém, Tolna, Verőce megyék.
- 12) Zágráb – Kőrös, Pozsega, Szeverin, Varasd, Zágráb megyék.

A Kancellária tervezetére II. József kilenc magyarországi kerületről szóló újabb javaslattal válaszolt.⁴⁸ Végül tíz kerületet hoztak létre Magyarországon, melyek 1785. június 1-jén kezdték meg működésüket és 1790-ben szűntek meg.⁴⁹ (7. térkép)⁵⁰

- 1) Nyitra – Bars, Nyitra, Pozsony, Trencsén megyék.
- 2) Besztercebánya – Árva-Liptó, Gömör,⁵¹ Hont, Turóc-Zólyom megyék.
- 3) Kassa – Abaúj-Torna, Sáros, Szepes, Zemplén megyék.
- 4) Munkács – Bereg-Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Ung megyék.
- 5) Nagyvárad – Arad, Békés-Csanád-Csongrád, Bihar, Szabolcs megyék, Hajdúvárosok.
- 6) Temesvár – Bács, Krassó, Temes, Torontál megyék.
- 7) Pest – Borsod, Fejér, Heves, Nógrád, Pest megyék, Jászság, Kis-Kunság, Nagy-Kunság.⁵²

47 Jászság, Kis-Kunság és Nagy-Kunság hiányoznak a listáról. Feltehető, hogy a pesti kerülethez sorolták volna őket.

48 II. József rezolúciója, Wien, 1785. febr. 6. MOL A 39, 1785/5981. A kilenc kerület pontos beosztását tartalmazó lista nem található.

49 II. József rezolúciója, Wien, 1785. febr. 8. MOL A 39, 1785/5983; „Eintheilung Hungarns in 10 Districte [...]” MOL A 39, 1785/5999, fol. 7–8, valamint MOL I 50, 1. téka, conv. E, fol. 13–14 és fol. 116.

50 *Edelényi-Szabó Dénes*: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Magyar Statisztikai Szemle 6(1928) 656., 660.; *Némethy Artur*: Magyarországi törvényhatóságok közigazgatási beosztásának változásai 1526 után. Történeti Statisztikai Közlemények 2(1958) 3–4. sz. 119. hibásan; *Hajdu Lajos*: II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Bp. 1982. 176.; Magyarország története 1686–1790. 2. Főszerk. Ember Győző–Heckenast Gusztáv. Bp. 1989. (Magyarország története 4/2.) 1085.; Történelmi világtatlasz. Bp. 1991. 122. hibásan.

51 Prónay László, a besztercebányai kerület biztosa javasolta, hogy Gömör megyét elcserélhesse a pesti kerülethez sorolt Nógrád megyére, mivel Gömör amúgy is csak Nógrádon keresztül lenne elérhető „az áthatolhatatlan, zord hegyek miatt” („wegen undurchdringlichen rauhen Gebürg”), és ő maga Nógrádot jobban is ismeri, mivel évekig ott volt alispán. II. József azonban, miután még a térképet is tanulmányozta, nem engedélyezte ezt a változtatást. Erről a Bécsben tartózkodó Prónayt szóban értesítették. Prónay László II. Józsefnek, Viennae, 1785. márc. 4., II. József rezolúciójával és az Udvari Kancellária feljegyzésével, [Wien], 1785. márc. 4. MOL A 39, 1785/5995, fol. 2–3, fol. 4.

52 Nagy-Kunság eredetileg a nagyváradi kerülethez, a Kis-Kunság pedig a pesti kerülethez tartozott volna. A tíz kerületről szóló listán azonban tévesen a Kis-Kunság (*Cumania minor*) szere-

- 8) Győr – Győr-Moson, Komárom-Esztergom, Sopron, Vas, Veszprém megyék.
 9) Pécs – Baranya, Somogy, Szerém, Tolna, Verőce megyék.
 10) Zágráb – Kőrös, Pozsega, Varasd, Zágráb-Szeverin, Zala megyék.
 Erdélyben végül 1786 januárjában három kerületet hoztak létre.⁵³
 1) Kolozsvár – Kolozs, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Torda megyék.
 2) Fogaras – Fogaras, Háromszék, Udvarhely megyék.
 3) Nagyszeben – Fehér, Hunyad, Küküllő, Szeben megyék.

Bár a II. József-féle kerületi igazgatás alapvető változást jelentett, az ország ilyen regionális felosztása nem tűnhetett a hagyományoktól teljesen idegennek. Az első történeti atlasz, melyet a pozsonyi lyceum tanára, Bél Mátyás munkatársa, Tomka-Szászky János állított össze és Zeller Sebestyén rajzolt, tartalmaz ugyanis egy lapot, melynek címe: *Hvngaria seu Tvrcia in octo Capitaneatus diuisa. Posonii 1750*.⁵⁴ Ez a térképlap Magyarországot és Erdélyt ábrázolja a honfoglalás korában, nyolc kapitányságra, valamint a Dráva és a Száva folyók között fekvő Szlavóniára (*Slavonia*) felosztva. A kapitányi kerületek a honfoglaló hét vezér nevét viselik (Árpád, Szabolcs, Gyula, Künd, Lél, Vérbulcsú és Örs) a krónika-hagyománynak megfelelően.⁵⁵ Nyolcadik kerületként Tomka-Szászky a kunok kapitányi kerületét (*Capit. Cumanorum*) szerepelteti, akik azonban köztudottan csak a 13. században telepedtek Magyarországra. Ebben a kérdésben Tomka-Szászky feltehetően Anonymus éppen akkoriban publikált szövegére támaszkodhatott, aki szerint a kunok – Bíborbanszületett Konstantin (*Constantinos Porphyrogenetos*) szerint a kabarok⁵⁶ – nyolcadik törzsként röviddel a honfoglalás előtt csatlakoztak a magyarok hét törzséhez.⁵⁷ Ez a térképlap a 18. század máso-

pelt a nagyváradi és a Nagy-Kunság (*Cumania maior*) a pesti kerületnél. Gróf Teleki Sámuel, a nagyváradi kerület biztosa már 1785 áprilisában felhívta gróf Pálffy Károly alkancellár figyelmét erre a hibára. Annak érdekében azonban, hogy a nagyváradi kerületben ne keletkezzék enklávét Heves megye egy részéből, végül a Kis- és a Nagy-Kunság is a pesti kerület része lett. Teleki Sámuel levele Pálffy Károlynak, Hermannstadt, 1785. ápr. 27. MOL P 661, 15. cs., (1785), fol. 110–111; Pálffy válasza Telekinek, Wien, 1785. máj. 6. MOL P 661, 42. cs., N° 1370; *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában. II. (1711–1825). Bp. 1885. 459.

53 *Trócsányi Zs.*: i. m. 688.

54 A Pozsonyban 1750–1751-ben készült térképeket tartalmazó kötet címlapján nem szerepel a szerző neve és a mű pontos címe sem. A szakirodalomban *Parvus Atlas Hungariae* címen is említik. *Papp-Váry Árpád–Hrenkó Pál*: Magyarország régi térképeken. Bp. 1989. 98–99.; *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. Bp. 1954. 19., 139.; *Uő*: Művelődés i. m. passim. A térkép reprodukciója és az 1781-ben megjelent leírás fordítása *Tomka-Szászky J.*: i. m. 26., 44–45.

55 A krónikák kritikai szövegkiadását ld. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae*. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini, 1937–1938.

56 Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. *Fontes byzantini historiae hungaricae aevoducum et regum ex stirpe Árpád descendentium*. Szerk. Moravcsik Gyula. Bp. 1988. 46.

57 *Anonymus*: *Gesta Hungarorum* 1200 körül hét vezért („VII principales persone”) sorol föl – Álmos, Előd, Kündü (Kende, Kond), Ond, Tas, Huba, Töhötöm (Tétény) –, akik a honfoglalás előtt vérszövetséget kötöttek, továbbá fiaikat – Árpádot, Szabolcsot, Kurszánt, Etét, Lélét, Horkát (Harka), valamint az ő két fiát, Gyulát és Zombort – említi. *P. Magistri, qui Anonymus dicitur*:

dik felében sem merült feledésbe: Tomka-Szászky *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et mediæ ævi* című munkájában is megjelent posthumus 1781-ben Pozsonyban.

Autonóm igazgatási egységek

A megyék mellett Magyarországon több autonóm igazgatási egység is létezett, melyek privilegiumaik alapján nem tartoztak a megyei igazgatás hatáskörébe. Ezeket legtöbbször ugyancsak kerületnek (*districtus, Bezirk*) nevezték. (8. térkép)

1) Hajdúvárosok (*Districtus Oppidorum Hajdonicalium, Hajducken-Städte*) hat városból állt: Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló, Vámospércs.⁵⁸

2) Jászság (*Districtus Jazygum seu Philistaeorum, Jazygen Bezirk*) tizenegy településből állt: Alsószentgyörgy, Apáti, Árokszállás, Berény, Dósa, Felsőszentgyörgy, Fényszaru, Jákóhalma, Kisér, Ladány, Mihálytelek.⁵⁹

3) Kis-Kunság (*Cumania minor, Klein-Kumanien*) nyolc településből állt: Dorozsma, Félegyháza, Fülöpszállás, Halas, Kunszentmiklós, Lacháza, Majsa, Szabadszállás.⁶⁰

4) Nagy-Kunság (*Cumania major, Groß-Kumanien*) hat településből állt: Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton, Túrkeve.⁶¹

5) Szepesi Tíz Lándzsások Széke (*Sedes Decem Lanceatorum*), más néven Kisvármegye (*Parvus Comitatus, Kleines Komitat*).⁶² Az ehhez a privilegizált székhez tartozó települések száma időről-időre változott. Bél Mátyás országleírása szerint tizennégy település alkotta: Ábrahámfalva, Bethlenfalva, Csontfalu, Filicz, Gánfalva (Gánócz, csak az egyik fele), Hadusfalva, Horka, Hozelec (csak az egyik fele), Kisfalva (Kisócz), Komarócz (csak egy ház), Lökfalva (Levkócz), Mahalfalva, Pikfalva, Szent-András.

6) 16 Szepesi Város (*Districtus Scepusiensium XVI Oppidorum, XVI Oppida Coronalia Regia Comitatus Scepusiensis, Sechszehn Zipser Städte oder Kronstädte*). Ezt az autonóm közigazgatási kerületet a Lengyelországtól 1772-ben visszaváltott tizenhárom szepesi város – Béla, Durand (Durlsdorf), Felka (Fölk), Igló (Neudorf), Leibic (Laibitz), Mateoc (Maßdorf), Ménhárd

Gesta Hungarorum. In: *Scriptores rerum Hungaricarum* i. m. I. 40. Anonymus műve azután vált ismertté, hogy 1746-ban Bécsben nyomtatásban megjelent Bél Mátyás előszavával, *Johann Georg Schwandtner*: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, a genuini c. munkájában*. A törzsek kárpát-medencei szállásterületeiről ld. *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: *Magyar történet*. I. Bp. é. n. 122. és térkép 144.; *Kristó Gyula*: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államig*. Bp. 1980. 467.; *Györfly György*: *István király és műve*. Bp. 1983. 31.

58 *Compendium 1779*. 308–309. Polgár települést is a Hajdúvárosokhoz sorolja.

59 *Compendium 1779*. 250.

60 *Compendium 1779*. 125.

61 *Compendium 1779*. 252.

62 *Compendium 1779*. 192.; *Hradzsky József*: *A szepesi „Tíz-Lánsások széke” vagy a „Kisvármegye” története*. Lócse, 1895.

(Menhardsdorf), Olaszi (Wallendorf), Poprád (Deutschendorf), Ruszkinoc (Rißdorf), Strázsa (Michelsdorf), Szombathely (Georgenberg), Szepes-Vár-alja (Kirchdorf) – valamint Lubló, Gnézda, Podolin alkotta.⁶³ A Tizenhat Szepesi Várost a szabad királyi városokhoz is sorolták.⁶⁴

A szabad királyi városok száma a 18. század során változott. Saját, autonóm joghatósággal rendelkeztek, főbírájuk a tárnokmester (*tavernicorum regalium magister*) vagy a személynök (*personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*) volt. 1779-ben az alábbi városokat sorolták a szabad királyi városok közé.⁶⁵

1) Tárnoki városok: Bártfa, Buda, Debrecen, Eperjes, Győr, Kassa, Kismarton, Komárom, Korpona, Kőszeg, Modor, Nagyszombat, Pest, Pozsony, Sopron, Szakolca, Szatmárnémeti, Szeged, Újvidék, Zombor, valamint Zág-ráb Horvátországban.

2) Személynöki városok: Bakabánya, Bazin, Bélabánya, Besztercebánya, Breznóbánya, Esztergom, Késmárk, Kisszeben, Körmöcbánya, Libetbánya, Lőcse, Nagybánya, Ruszt, Selmecebánya, Székesfehérvár, Szentgyörgy, Trencsén, Újbánya, Zólyom, valamint Kapronca, Károlyváros, Kőrös, Varasd, Zengg Horvátországban, illetve Dalmáciában.

1784-ig további városokat emeltek a szabad királyi városok közé: Felsőbánya, Maria Theresiopolis (Szabadka), Pécs, Temesvár, valamint Pozsega Horvátországban.⁶⁶

Ezeket kívül természetesen még számos település rendelkezett különféle előjogokkal, mint például a mezővárosok (*oppidum, Marktflecken*) vagy a Bakonyi Királyi Vadászok (*venatores regii*), de nem alkottak autonóm igazgatási egységet, hanem a megyei igazgatás fennhatósága alatt álltak.

1785-ben az igazgatási reform során az autonóm igazgatási egységeket megszüntették, és beolvastották őket a velük határos megyébe, illetőleg az újonnan létrehozott igazgatási kerületbe. Ezzel – a Határőrvidéket kivéve – az ország egész területére kiterjedő, egységes és modern regionális igazgatási szervezet jött létre. 1786–1787-ben hasonló reform zajlott Lombardiában és osztrák Németalföldön, így a Habsburg Monarchia teljes területére kiterjedt a regionális közigazgatás egyforma rendszere. II. József halálával azonban ez a szervezet összeomlott, és – néhány átmeneti kísérlettől eltekintve – további bő kétszáz évig a megye a területi igazgatás megkérdőjelezhetetlen egysége maradt Magyarországon.

63 Compendivm 1779. 190–191.; *Sváby Frigyes*: A Lengyelországnak elzalogosított XIII szepesi város története. Lőcse, 1895.

64 A szabad királyi városok listája: Compendivm 1779. A Tizenhat Szepesi Város nem szerepel a szabad királyi városok között: *Ecclesiasticae* 1784. 283.

65 Compendivm 1779.

66 *Ecclesiasticae* 1784. 283.